

Získávejte pro DK každou školu, každého učitele, všechny zájemce! Pomocí DK k svépomoci!

František Hájbl

Veškeré spisy J. A. Komenského a Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského jako vyvrcholení činnosti Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě

Jan Skutil

v roce 1903 navrhl předseda Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě **Josef Ůlehla** (1852–1933)¹, aby tato organizace přistoupila k vydávání *Veškerých spisů J. A. Komenského* (VSJAK). Spolu s **Jánem Kvačalou** (1862–1934)² a **J. V. Novákem** (1853–1920)³ vypracoval osmistránkový prospekt k této akci se zdůvodněním, proč právě moravské učitelstvo má takto splatit dluh českého národa arciiučiteli národů.

Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě dal však komeniologickému úsilí v prvé polovině našeho století více, než si předsevzal. Kromě plánované edice VSJAK začal od roku 1911 vydávat ještě *Archív pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského*, jenž je znám pod zkráceným názvem *Archív Komenského* (AK). Vycházel v Brně až do roku 1940 (celkem v 15 sešitech), dříve, než byl v padesátých letech obnoven v Praze pod názvem *Acta Comeniana*, s podtitulem původního brněnského názvu.

Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě postavil oběma edičním akcím do čela vynikajícího slovenského vědce **Jána Kvačalu**, působícího v oné době v Jurjevu. Uvedený komeniolog byl již tehdy znám jako autor *Komenského kritického životopisu*⁴ a editor *Listů Komenského a jeho přátel*⁵ i řady drobnějších komeniologických prací, takže jej mohl jeho spolupracovník v *Archívu Komenského*, **Josef Krumpholc** (1880–1950), nazvat při příležitosti jeho sedmdesátin v roce 1932 zcela příznačně a vědecky „apoštolem učitele národů J. A. Komenského“.⁶

Projekt *Veškerých spisů J. A. Komenského* by v pořadí šestý ediční záměr sebraných nebo alespoň vybraných spisů komeniologických. Prvý byl soubor *Komenského dvousvazkového počínu Vybrané spisy* (I–II, Praha 1871–1872), druhý *Komenského Sebraných spisů vychovatelských díl I–III* (Praha 1886–1888), třetí *Jana Amose Komenského Sebraná díla kazatelská*

(I–VI, Praha 1897–1902), a pátý soubor označení *Sebrané spisy J. A. Komenského* (I–III, Praha 1905–1926), jež bylo od druhého svazku pozměněno na *Vybrané spisy J. A. Komenského*.

Z projektu Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě vyšlo v letech 1910–1929 osm svazků, v roce 1938 pak devátý. celkem bylo vydáno 306 tiskových archů ve 44 samostatných Komenského spisech se 40 faksimiliemi a 162 obrázky v textu. Uvedenou edici redigoval zprvu **Ján Kvačala**, záhy ve spolupráci s **J. V. Novákem**, po smrti obou pak **Stanislav Souček** (1870–1935)⁷. Veškeré spisy Komenského se bohužel nepodařilo edičně zvládnout, jednak z ekonomických důvodů, jednak pro nedostatek dalších vhodných editorů.

Účelem sborníku *Archív pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského* bylo především sloužit vydávání *Veškerých spisů J. A. Komenského* a doplňovat je, rozmnožovat především biografické a bibliografické údaje vztahující se k jeho životu a vydávanému dílu.

Povšimneme si nejdřív devíti svazků *Veškerých spisů J. A. Komenského* a jejich editorů. Kromě **Jána Kvačaly**, **J. V. Nováka** a **Stanislava Součka** byl jím především **Josef Hendrich** (1888–1950), který se podílel na redakčních pracích od dvacátých let, při posledním svazku VSJAK byl činný rovněž **Hertvík Jarník** (1877–1938). Nejvíce děl VSJAK vyšlo v letech 1910–1915, celkem šest, v letech 1926–1929 dva a ve třicátých letech jen jeden. Spolupracovníky, vlastními editory VSJAK, byli: **Josef Bohatec** (Viedeň a Elberfeld), **Otakar Kádner** (Praha), **Ferdinand Menšík** (Viedeň), **Josef Th. Müller** (Herrnhut-Ochranov), **Václav Novotný** (Praha), **Josef Reber** (Erlangen), **Gustav Skalský** (Praha) a též oba redaktoři **J. V. Novák** a **Hertvík Jarník**.

V letech 1910–1939 vyšly v následujícím pořadí tyto svazky VSJAK: Jako první vyšel v roce 1910 plánovaný XV. svazek v edičním úsilí **J. V. Nováka**; kniha obsahuje Komenského české spisy z let 1619–1627 s kritickým komentářem. Šlo o tzv. útěšné spisy, které již takto dnes neklasifikujeme; jsou to *Listové do nebe*, *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*, *Nedobytný hrad*, *Truchlivý I a II*, *Labyrint světa a luthauz srdce*, *O sirobě*, *Centrum securitatis* a *Výhost světu*. Dílo vyšlo v Brně 1910 o 518 stranách.

V roce 1911 vyšel v pořadí druhý díl v souborném označení jako šestý svazek, který obsahoval šest Komenského latinských děl: dvě dramata, *Diogenes cynicus redivivus* a *Abrahamus patriarcha*, dále řád gymnázia v Lešně, *Leges illustris gymnasiū Lesnensis*, duchovní řád jednoty bratrské, *Regulae vitae*, pedagogické dílo, *Didactica dissertatio* a metodologie jazykové výuky, *Linguarum methodus novissima — Nejnovější metoda jazyková*. Tento svazek obsahoval 558 stran, k vydání jej připravil erlangenský bada-

tel **Josef Reber** (po němž se ztratily průběhem první světové války všechny stopy), zatímco české výklady textů této edice pořídil **J. V. Novák**.

Třetí svazek VSJAK připravil v roce 1912 jako XVII. díl kompendia (536 str.) herrnhutský archivář a historik jednoty českých bratří i moravských (ochranovských) bratří **Josef Th. Müller**, české texty a vysvětlivky k nim pořídil opět **J. V. Novák**. Zde byly vydány rovněž řady jednoty *Ratio disciplinae ordinisque ecclesiastici in Unitate fratrum Bohemorum* a české spisy, především paralelní tomuto *Řád jednoty*, a další *Haggaeus redivivus*, *Otázky o jednotě*, *Ohlášení* a *Cesta pokoje*.

Čtvrtý svazek VSJAK obsahoval pět českých a latinských spisů i paralelní německé znění, pocházející rovněž od Komenského. Edici pořídil v roce 1913 (642 str.) **J. V. Novák** v tomto pořadí vydávaných děl: *Didactica česká*, *Didactica magna*; *Informatorium školy mateřské*, *Schola infantiae* a *Informatorium der Mutter Schule*. — Druhé vydání téhož svazku s odstupem čtvrtstoletí v roce 1938 (328 str.) pořídil **Josef Hendrich** s názvem *Johannis Amos Comenii Opera omnia tomus IV, fasciculus II*. České texty revidoval **Bohuslav Havránek**.

Chronologicky pátý svazek označený jako I. (1914, 494 str.) obsahoval šest Komenského filozofických děl: studenské práce, *Proglemata haec miscellanea*, *Syllogae questionum contraversarum* (Smíšené problémy, Soubor sporných otázek), český spis *theatrum universitatis rerum* (Divadlo veškerenstva věcí), latinskou učebnici *Physicae synopsis* (Přehled fyziky) a práce všemoudrovní, *Pahsophiae prodromus* (Předchůdce vševědy, všemoudrosti) a *Conatum pahsophicorum dilucidatio* (Osvětlení pansofických snah) a *Faber fortunae* (Strůjce štěstí). Tento svazek připravili k vydání **Josef Reber** a **J. V. Novák**.

Šestý svazek VSJAK zamýšlený jako IX. díl pořídil **Otakar Kádner** v roce 1915 (492 str.). Obsahoval sedm pedagogických prací napsaných především za autorova pobytu v uherském Sárospataku v letech 1650 až 1654. Šlo o tato díla: *De studii pansophici impedimentia* (O těžkosti pansofických studií), *Laborum scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio* (Pokračování školských prací na jasném gymnáziu potockém), *Fortius redivivus* (Oživený Fortius), *Praecepta morum* (Pravidla mravů), *Leges scholae bene ordinatae* (Zákony dobře uspořádané školy), *Schola ludus* (Škola hrou) a *Coronis* (Ukončení — zvané též *Laborum scholasticorum coronis* — Završení školských prací).

V pořadí sedmý svazek VSJAK označený jako XVIII. (Brno 1926, 816 str.) obsahoval *Manuálník* aneb *Jádro celé Bibli svaté*. Za redakce **Stanislava Součka** připravil tento svazek k vydání **Jindřich Hrozný**. Jde o nejrozsáhlejší český spis Komenského, který jeho autor jako zkrácený text

Bible kralické připravoval Komenský od dvacátých let, ale vyšel až v roce 1658, když téměř celý náklad tohoto díla shořel v Lešně v roce 1656.

Osmý svazek VSJAK byl označen jako X. (Brno 1929, 376 str.); připravil jej **Hertvík Jarník** za redakce **Jana Kvačaly** a **Stanislava Součka**. Obsahoval kritické vydání spisu *Orbis sensualium pictus* s paralelním německým textem s názvem *Die sechtbare Welt* podle norimberského vydání z roku 1658 s původními obrázky.

Poslední svazek, desátý, supluje čtvrtý, s nímž je tématicky shodný. V tomto souboru představuje právě **Hendrichova** ediční práce s odstupem čtvrtstoletí původní vzdělání Novákovo. Tato skutečnost ve spolupráci se osvědčila i při dokončení původní komeniologické monografie *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy* (Praha 1932).

Pokud jde o brněnskou edici *Archívu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského*, lez ji rozdělit na dvě části: prvou za redakce **Jána Kvačaly** (č. 1–12), kdy tento pilný komeniolog *Archív* nejen redigoval, ale i vyplňoval především svými příspěvky, a na druhou část (č. 13–15), kdy jej střídavě redigovali **Josef Krumpholc**, **Stanislav Souček**, **Hertvík Jarník** a **Josef Hendrich**. Šlo o *sborníky* věnované sedmdesátinám Kvačalovým, posmrtné paměti Stanislava Součka a k sedmdesátinám Josefa Krumpholce.

Kvačalova podílu na *Archívu* jsme si povšimli souborně s oceněním jeho díla na konferenci o *vzájemných vztazích českého a slovenského učitelstva* konané v Přerově 25. a 26. října 1993, **Nováka** v přerovském sborníku *Učitelé-šřiřitelé myšlenek J. A. Komenského* při obdobném přerovském kolokviu 3.–4. prosince 1991 (srov. pozn. 3). Proto se zaměříme zde jen na ocenění tři posledních čísel *Komenského Archívu* (č. 13–15).

Komeniologický sešit č. 13 věnovaný **Jánu Kvačalovi** za redakce **Krumpholcovy** a **Součkovy** obsahuje **Úlehlova** a **Krumpholcovo** hodnocení **Kvačalova** díla a báseň **Františka Merty** věnovanou témuž jubilantovi, dále sedm studií týkajících se českoobratského a husovského studijního okruhu. **V. Novotný** se zamýšlí nad zprávami o Husově rodném domu, **Emanuel Havelka** nad tím, byl-li Hus autorem katechismu, kdežto **František Hrubý** hodnotí korespondenci mezi Komenským a Karlem starším ze Žerotína. **Stanislav Souček** zkoumá vztah mezi *Theatrum universitatis rerum* a Komenského latinskými učebnicemi, kdežto **Josef Hendrich** uvažuje, je-li Jan Amos Komenský autorem *Umění kazatelského*. **Otakar Odložilík** analyzuje pobyt J. A. Komenského v holandském Groningen v roce 1656 a **Hertvík Jarník** *Vestibulum novissimum* Josefa Brookbanka z roku 1657.

Sborník věnovaný památce **Stanislava Součka** (č. 14, Brno 1937) redigoval **Hertvík Jarník**. Obsahuje příspěvky seřazené abecedně. **Lubomír**

Balcar srovnává z hlediska teologického Komenského Labyrint světa s Bunnanovou prací *Pilgrims Progress*, **J. B. Čapek** si všímá žalmové poezie reformačních humanistů a vyhledává jejich vlivy na mladého Komenského, **Dm. Čyževskij** hodnotí foliové vydání vševědného díla Komenského, **Josef Hrejsa** se zabývá Komenským po stránce náboženské a **Josef Hendrich** Komenského logikou. **Otakar Odložilík** tu vydává dva latinské listy Komenského gdaňskému kazateli Arnoštu Andreaeovi, **Antonín Škarka** rozebírá Komenského duchovní písně a **J. B. Souček** Komenského program jednoty církve a dnešních úkolů při bohoslovecké práci.

Josef Volf píše o zakoupení lešenských komenian do Prahy v době Palackého a Jana Evangelisty Purkyně, **Arne Novák** analyzuje Součkovu práci o Labyrintu světa a ráji srdce, kdežto **Josef Krumpholc** hodnotí Součkův podíl na Veškerých spisech Jana Amose Komenského a **Maria Lukášová** přináší Součkovu bibliografii čítající 180 vědeckých studií. **František Hrubý** vydává tu listy Jakuba Petrozelina Kunštátského, které nemohl zařadit do své edice Moravské korespondence a akta z let 1620–1636. Jde o pět Petrozelinových listů z Třebíče z let 1617–1620.

Poslední brněnský, patnáctý sešit *Archívu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského* (Brno 1940) redigoval **Josef Hendrich** a byl věnován k sedmdesátinám Josefu Krumpholcovi za zásluhy o vydávání Veškerých spisů J. A. Komenského.

Je orientován výhradně na výklad a rozbor Komenského děl a na ocenění díla Krumpholcova. **F. M. Bartoš** podává stručně informaci o přerovském knižním fondu Karla staršího ze Žerotína, který měl Komenský k dispozici pro svůj první český spis *Theatrum universitatis rerum*. **Josef Hendrich** srovnává Komenského s některými jeho současníky, Wolfgangem Ratkem, Jakubem Wolfstirnem, Kryštofem Helwigem, Kašparem Scoppiem aj., uvádí známost jejich spisů a dokazuje, která místa a jak hluboce bylo jimi Komenského dílo ovlivněno, především jeho Didaktika. **Jaroslav Ludvíkovský** si všímá, jak závažně byl ve svých literárních názorech i v pohledu na vývoj jazyka ovlivněn **Josef Dobrovský** Komenským. Připomíná, že Antonín Koniáš varoval ve svém Klíči (1729) před Komenského spisy jakožto před kacířským dílem a dovozuje, že „ani osvícenství nezaujalo ke Komenskému stanovisko zvláště příznivé“ (s. 17); domnívá se, že podstatnou vinu na tomto postoji ke Komenskému měl *Dictionnaire historique et critique* Petra Bayla (1695), jenž zdůrazňoval nebezpečí plynoucí z Komenského interpretací tzv. prorocství pro vladaře i pro státy. Tyto názory byly Dobrovskému podle Ludvíkovského cizí, i když usiloval zejména ve svém stáří o obnovení jezuitství ale reformovaného. Připomíná, že se Komenského jméno příliší

často neobjevuje v jeho *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (1792).

Bohumil Ryba analyzuje trojí Komenského zpracování *Vestibula* a ukazuje, jak se v tomto trojím pojetí zobrazuje vývoj Komenského z učitele jazyka v myslitelského systematika a jak při tomto vývoji činil ústupky didaktické praxi.

Rudolf Říčan přináší zásadní pohled na Komenského názory týkající se poměru křesťanské vrchnosti k církvi, což dokládá především z *Haggaea* a z akt jednoty bratrské. **Antonín Škarka** dokazuje, že píseň Kristus, Bůh i člověk pravý nesložil J. A. Komenský ani Karel starší ze Žerotína; byla poprvé vytištěna v *Písniích duchovních evanjelitských* v roce 1615, takže nepatří k nejstarším Komenského literárním pracím, jak se např. domníval Josef Krumpholc.

Dmitry Čyževskij referuje o svém nálezův hallských rukopisů Komenského děl nalezených v archívu tamního sirotčince, jež obsahují nejen spis *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, nýbrž i *Lexikon reale pansophicum*.

Závěrečná stať 15. brněnského čísla *Komenského archívu* je věnována ocenění *Krumpholcova díla* při příležitosti jeho sedmdesátin. Jejím autorem je **Jiří V. Klíma**, který tu podal nejen kritický pohled na Krumpholcův život, ale i na učitelství. Kromě jeho vlastní pedagogické práce oceňuje především jeho lidovýchovnou a literární činnost, především jeho stať týkající se historie *Veškerých spisů J. A. Komenského* zveřejněnou ve *Sborníku na počest šedesátých narozenin Františka Mertvy*. Dále hodnotí též Krumpholcovu práci muzejní v Přerově, kde navázal na činnost **Antonína Teličky**. J. V. Klíma chápe Krumpholce především za popularizátora a spolehlivého vykladače života a díla Komenského, z něhož mají největší cenu práce o *Komenského mapě Moravy z roku 1627* a zjištění, že titulní list *Komenského Manuálu* připomíná svým kresebným motivem tzv. přerovské brejle na Horní bráně z roku 1570 se znaky Pernštejnů a Manriquezů. Zásluhy o vydávání *Veškerých spisů J. A. Komenského* ze strany Krumpholcovy tkvěly především v řešení nakladatelských otázek, v udržování kontaktů s Jánem Kvačalou v Jurjevě a též v řadě Krumpholcových recenzí zveřejněných v *Archívu Komenského*.

Zásluhy Krumpholcovy stejně jako Františka Mertvy, po němž tento velký ctitel Komenského převzal v roce 1909 pracovní úřad při vydávání *Veškerých Komenského spisů* pro Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, jsou vskutku zásadní.

Moravské učitelstvo, jak vyplývá z podaného rozboru obou souborů —

edice *Veškerých spisů J. A. Komenského i Komenského archívu*, podalo skutečně podstatný přínos světové komeniologii, jenž nebude nikdy zapomenut.

Poznámky

1. Jan Skutil, Pedagog Josef Úlehla. In: Jižní Morava 17, Brno 1981, S. 328–329.
2. Josef Krumpholtz, K sedmdesátce apoštola učitele národů PhDr. et ThDr. Jana Kvačaly. In: Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského (dále AK) 13. Brno 1932, s. 6–39.
3. Jan Skutil, J. V. Novák k Janu Amosu Komenskému. In: Učitelé — širitelé myšlenek Jana Amose Komenského. Příspěvky z kolokvia, které se konalo v Přerově ve dnech 3.–4. prosince 1991. Přerov 1992, s. 41–43.
4. Johann Kvačala, Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften. Leipzig 1892. — Týž, Komenský. Jeho osobnost a jeho soustava věd pedagogických. Upravil J. V. Klíma. Praha 1920. — Slovenská stejnojmenná emise Turčiansky Svätý Martin 1921.
5. Ján Kvačala, Korespondence Jana Amose Komenského. Listy Komenského a vrstevníků jeho. Praha I a II, 1898 a 1902.
6. Josef Krumpholtz, dílo cit. v pozn. 2, s. 6.
7. Milan Kopecký, Stanislav Souček. In: Kapitoly z dějin české literární historie. Václavkova Olomouc 1989, s. 99–111. — Jan Skutil, Stanislav Souček, badatel o Štítném a o Komenském. Tamt., s. 113–126. Sr. též moji studii Brno jako středisko studií komeniologických. In: sb. Brno — město uprostřed Evropy. Referáty z mezinárodní konference konané ve dnech 2.–4. prosince 1993. Brno 1994, s. 69–72.

J. A. Komenský a moravští bratři

Ladislav Polášek

Při vzpomínce na Komenského vybaví se nám vynikající světová osobnost, usilující o vytvoření lepšího světa. Do vědomí lidí různých národů vstoupil jako rodilý Moravan, česky mluvící s myšlením Evropana. Už více než 400 let uplynulo od jeho narození a svým dílem stále inspiruje četnými podněty školu, pedagogiku a celou společnost v současnosti i budoucnosti.

Dílo Komenského poznal celý svět, který v něm vnímal vědce, filozofa, teologa, ale hlavně pedagoga. Svým pedagogickým dílem pronikl nejdále a nehlouběji do vědomí generací. Zejména jazykové učebnice Brána jazyků, Svět v obrazech, ale i další obohatily světovou kulturu a rozšiřovaly jazykové vzdělání ve školách různých národů.